

GÉRA ELEONÓRA

TÖREDÉKEK EGY PESTI POLGÁRCSALÁD MINDENNAPJAIBÓL A KIEGYZÉS UTÁN

Az alább teljes terjedelemben közölt levelek betekintést engednek egy jómódú pesti polgárcsalád mindennapi életébe. A levelek többségének írója Marie Biberauer (1842–1923), Theodor Biberauer (1829–1913)¹ vasúti mérnök felesége, aki súlyos betegségéből felépült, törekény egészségű idősebb gyermekével utazott Bártfára 1868 nyarán gyógyulni és nyaralni.

Theodor Biberauer,² a Kőszegről Grazba költözött Michael Biberauer evangélikus lelkész legidősebb fiúgyermeké volt. A magát igazi németnek és egyben „hungarus”-nak tartó ifjú 1848 októberében a szabadságharc oldalán harcolva egy szabadcsapatot vezetett Bécsben. Rövid fogságban töltött idő után 1849-ben szerzett mérnöki diplomát, majd évi 400 forint fizetéssel és ingyenes lakással járó másodosztályú segédmérnöki beosztásban helyezkedett el az Osztrák Déli Államvasútnál. Tekintettel szabadságharcos múltjára, csak 1851-ben véglegesítették állásában.³ Stájerországi, szlavóniai és karintiai állomáshelyek után 1853-ban augusztusában helyezték át Pestre, ahol a Délkeleti Vasúttársaság cegléd–kiskunfélegyházi vonalának kiépítésében működött közre. Életét alapvetően megváltoztatta egy 1853-ban elnyert szakmai ösztöndíj, melynek során jobban megismerkedett a Skót Szabad Egyházból kiinduló, a protestáns egyházak belső megújulásáért küzdő Evangéliumi Szövetség (Evangelical Alliance) munkájával. Első feleségének apja, egy rangos skót arisztokrata, saját bátyja botrányos életvitele és ellenfele halálával végződő pár-

-
- 1 A Biberauer család regényes történetét Bodoky (Biberauer) Richárd, Theodor Biberauer unokája írta meg több kötetben (a sorozat címe: Jövevények és vándorok). Jelen tanulmányhoz lásd *Bodoky Richárd: Jövevények és vándorok I.* Bp., 1996. (Családtörténeti töredékek I.) (A továbbiakban: *Bodoky I.* i. m.); *Bodoky Richárd: Jövevények és vándorok II.* Bp., 1997. (Családtörténeti töredékek II.) (A továbbiakban *Bodoky II.* i. m.) Részben a számos eredeti dokumentumrészletet közlő családtörténeti sorozat köteteinek felhasználásával készült újabban Kovács Ábrahám tanulmánya, lásd: *Kovács Ábrahám: A Biberauer (Bodoky) család története.* In: Reformátusok Budapesten. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról. II. köt. Szerk.: Kósa László. Bp., 2006. 687–708. p. (A továbbiakban: Reformátusok Budapesten...)
 - 2 Bővebben lásd *Géra Eleonóra: Az Országos Protestáns Árvagykezelő és árvaháza.* In: Reformátusok Budapesten... II. 917–942. p.
 - 3 *Bodoky I.* i. m. 119., 122. p.

bajjgye, illetve a család elszegényedése miatt hazájából a kontinensre menekült. A családját V. Jakab királyig visszavezető lord Erskin-Stuart⁴ gyermekeivel ideiglenesen Grazban telepedett le. 1855-ben Biberauer értesítést kapott arról, hogy azonos beosztásban áthelyezik Veronába, de ő Pest mellett határozott.⁵

Az ifjú Biberauer házaspár közös életét (1857) igen szerény körülmények között kezdte a pályaudvar szomszédságában lévő Stadt von London szállodában. Innen az Országút 1. szám alatti (ma Múzeum körút) bérház egyik lakásába költöztek. A skóciai kastélyban nevelkedett Chrissy igyekezett titokban tartani előkelő származását, vallási meggyőződésével amúgy sem fért össze a „furcsa teher”, a királyi szerető özvegye és a híres-hírhedt nagybácsi öröksége.⁶ A skót evangélikalizmus szellemében nevelkedett ifjú hitves azonban nem sokkal második gyermekük születése után elhunyt (1860). Az özvegyen maradt férj háztartását megözvegyült édesanyja és egyik leánytestvére vezette, de időnként tartósan velük élt néhány másik leánytestvére is. Hermine húga diakonisszává képzésének költségeit elsősorban ő állta. A két testvér és az édesanya levelezéséből kiderül, hogy a kaiserswerthi tanulmányok nagy terhet róttak a családra.

Theodor Biberauer a protestáns ébredési mozgalom, az úgynevezett belmisszió hívei közé tartozott. E szociálisan érzékeny irányzat követői kezdtek hozzá a magyar fővárosban később nagy hírnévre szert tett protestáns karitatív egyletek és intézmények (pl. Evangéliumi Legényegylet, Országos Protestáns Árvaegylet) felállításának megszervezéséhez. Az Országos Protestáns Árvaegylet szervezésével párhuzamosan, az 1850-es évek végén saját gyülekezet, az ébredés szellemében működő Németajkú Református Leányegyház létrehozásán munkálkodtak. A Leányegyház már a kezdetektől igen sokszínű társaságnak tekinthető, a tagokat elsősorban a kegyes gondolkodás hozta össze. A többséget német anyanyelvűek alkották, de magyarok, angolok, franciák is látogatták. Felekezeti szempontból ugyancsak vegyes képet mutatott a gyülekezet: református, evangélikus, anglikán, baptista egyaránt megfordult az istentiszteleteken. A gyülekezet értelmiségi tagjai a magánéletben ugyancsak szoros kapcsolatot ápoltak a nyugat-európai protestánsokkal. Ez nem csak levelezést jelentett, hanem személyes látogatásokat, gyerme-

4 Stuart Mária házasságon kívül született fêltestvére, Bonny earl of Morey a skót protestánsok vezetője, a skót királynő legerősebb politikai ellenfele volt. *Bodoky* I. i. m. 157. p.

5 *Bodoky* I. i. m. 136. p., Biberauer hatáskörébe kezdetben a pályaudvari felügyelet és a fűtőház vezetése tartozott, később pályafenntartási főnök lett. *Bodoky* I. i. m. 141., 181. p. Éves fizetését 1855. október 1-től 1300 forintra emelték. *Bodoky* I. i. m. 166. p.

6 Chrissy „megfelelő” kelengyét és 2000 bécsi forintot kapott hozományként. *Bodoky* I. i. m. 167., 178–179. p.

keik taníttatását külföldi protestáns intézményekben. A levelekben szereplő Bakody Tivadar⁷ homeopata orvos először a gyülekezethez tartozó szegények díjtalan kezelését vállalta, majd saját kórház alapítását szorgalmazta, sőt, vagyonából ingatlant vásárolt a létesítmény céljára.⁸ Az utókorra maradt levelek alapján a Biberauer és a Bakody család tagjai között, a nőket is beleértve, szoros baráti kapcsolat alakult ki. E szűk körhöz tartozott még Adrian van Andel, majd Rudolf König lelkész családja.⁹ Az említett két lelkész a Skót Zsidómisszió kötelékébe tartozott, s ők vállalták a Németajkú Leányegyház híveinek lelki gondozását. 1864 után, a kegyesebb irányzat győzelmét követően, a gyülekezet elkötelezett hívei viszonylag szűk protestáns körből válogatták meg barátaikat, s ez a megállapítás a nők esetében fokozottabban igaz. Sőt, a gyülekezet legaktívabb tagjai szinte egymás szomszédságában laktak, többen béreltek lakást vagy szobát például a Biberauer család által is lakott Országút 1. számú házban.

A családtagok levélváltásából nyilvánvalóvá válik, hogy a hivatali ranglétrán egyre magasabbra emelkedő fiatal özvegyembernek feltétlenül újra kellett nősülnie. Hivatali elfoglaltságai mellett csak kevés szabadideje maradt, amit elsősorban a gyülekezeti élet, illetve különböző jótékony célú egyesületek szervezése töltött ki. Félárva kislánya nevelését és a háztartás vezetését az ő társadalmi helyzetében már nem vállalhatta teljes egészében az idős édesanya, leánytestvérei pedig más utat

7 Bakody Tivadar (1825–1911) a kolera elleni homeopatikus gyógymódjával nemzetközi hírnévre szert tett Bakody József fia. Görgøy oldalon részt vett a szabadságharcban, orvostudományt Bécsben, majd Lembergben tanult, apósa képezte ki homeopatává. 1861-ben tért vissza Magyarországra, 1865-ben tizennégy kollégájával megalapították a Magyar Hasonszenvi Orvosegyletet. 1873-ban felkérték a pesti orvosi egyetemen a második homeopátiás tanszék vezetésére, ahol a homeopatikus terápia gyakorlatát oktatta 1904-ig. *Kóczián Mária–Kölnei Livia*: Homeopátia Magyarországon. 1820–1990. Bp., 2003. 28., 36., 48–49. p. (a továbbiakban *Kóczián–Kölnei*, i. m.)

8 A kezdetben csupán hatágyas Bethesda 1866-ban nyitotta meg kapuit. A Bethesda létrejöttéről és történetéről részletesen lásd *Géra Eleonóra*: A Bethesda Kórház és a Filadelfia-diakonisszák. In: *Reformátusok Budapesten...* II. i. m. 943–996. p. (a továbbiakban *Géra*, i. m.)

9 A két említett lelkész körül 1863–1864 fordulójára létrejött egy szigorúan kegyes, kifejezetten aktív, szociálisan érzékeny csoport, mely hamar összetűzésbe keveredett Hefter lelkésszel és a presbitérium több tagjával. A rendelkezésre álló források alapján Hefter és szövetségesei javítani igyekeztek a saját gyülekezetük és a létszámukat jóval meghaladó pesti magyar református egyház viszonyát. „[Hefter] Megnyerte magának a világias gondolkodású elemeket, akik tévesen úgy vélik, hogy a gyülekezetről kifelé mutatott kép és a világgal való jóviszony azonos az üdvösséggel.” Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban BFL) XIII.42. Biberauer–Bodoky Gyűjtemény. 1864. július 6. A gyülekezet végül elkerülte a kettészakadást, a kegyesebb csoport tagjai, élükön Königgel és Biberauerrel, kiszorították Heftert és követőit a vezetésből, akik külföldre távoztak.

választottak. A fiatal mérnök újranősítése többször szóba került a gyülekezeten belül, állítólag attól féltek, hogy újabb skóciai útjáról egy feleséggel tér majd haza. Nem jártak messze a valóságtól, mert Theodor hazafelé felkereste választottját, az ekkor már Drezdában élő egyik sógornőjét. Házassági ajánlatára később levélben kapott nemleges választ. Az elutasítás kézhezvételét követő harmadik napon a jóbarát, Bakody doktor irányította Theodor figyelmét a katolikus vallású Marie Pospeschre.¹⁰ Tíz nappal később bejelentették az eljegyzést. A családtagok, saját elmondásuk szerint, igencsak meglepetéssel fogadták, hogy egy pesti születésű fiatal nő, ráadásul a Csiga és a Fehér Ló fogadók tulajdonosának leánya kerül be a rokonságba.¹¹ Édesanyja halála után Marie-t nagynénje és annak férje, Josephine és Abraham Ganz saját gyermeküként nevelték. A fiatal leány a protestáns Janischné Hermine Steinweg — Veres Pálné munkatársa — nevelőintézetébe járt, mely ebben az időben Magyarországon a legszínvonalasabb nőnevelést biztosító intézménynek tekinthető. Marie férjhez menetele előtt Anna húgával együtt, öt évig a Ganz házaspárnál lakott, beutazta velük Európát, Párizs és London mellett felkeresték Karlsbadot és Ausztria más neves fürdőhelyeit, megtanult angolul és franciául.¹² A leendő Biberauerné Ganzék útján került kapcsolatba a német gyülekezettel, de az első összejövetelre Janischné vitte magával.¹³ Abraham Ganz, bár nem tartozott a Német Leányegyház legbuzgóbb tagjai közé, vagyonánál fogva a közösség megbecsült tagjának számított. A hitbuzgalmi és alkoholelles, valamint önkéntes betegbiztosító céllal szervezett Evangéliumi Legényegylet születését jelentős összeggel támogatta, a tagok többsége az ő öntödéjéből került ki. Jövőbeli hitvese megtéréséről így számolt be Theodor Biberauer a húgának: „Ő nagypénteken este találta meg az Urat, amikor a keresztre feszített Megváltónak erről a szaváról szólt az igehirdetés: Szomjúhozom.”¹⁴ Marie részt vett a húsvéti istentiszteleteken, de húsvét hétfőn Janischné sírva tudatta, hogy a leány a halálán van. Erre a hírről felkereste őt Ganzéknál König lelkesz, hogy lelki vigaszt nyújthasson neki. Marie meggyógyult, és katolikus rokonai heves tiltakozása ellenére ragaszkodott az áttéréséhez. A források ugyan erre nézve nem adnak semmilyen információt, de az áttérés megvalósulásában valószínűleg fontos szerepet játszott Ganzék tá-

10 BFL XIII.42. Theodor Biberauer Hermine Biberauerhez, 1864. július 25.

11 Marie anyai nagatyja, Lorenz Heiss terézvárosi albiró volt. A Heiss család a tehetősebb pesti polgárcsaládok közé számított, éltek rokonaik Kassán és Grazban is. Anton Pospesch Pozsonyból érkezett Pestre, a család valószínűleg cseh származású. *Bodoky* II. i. m. 64–67. p.

12 *Bodoky* II. i. m. 68., 85–86. p.

13 *Bodoky* II. i. m. 40. p.

14 Bodoky Richárd fordítása. *Bodoky* II. i. m. 44–45. p.

mogatása. A gyülekezet tagjai által szorgalmazott frigyét 1864 szeptemberében áldotta meg református szertartás szerint König lelkész. Az esküvő után Ganzék Duna-parti lakásában rendeztek fogadást. Ezzel a családi eseménnyel avatták fel Ganzék új lakását a Széchenyi utcában (2–4. sz.) épített Ganz-bérpalotában, ahová augusztus közepén költözött be a gyártulajdonos és háznépe.¹⁵

A házasságkötés után az ifjú feleség átvette a háztartás irányítását, Biberauer özvegy édesanyja ezután váltakozva lakott hol egyik, hol a másik gyermekénél. A levelek alapján érzékelhető kisebb feszültség az egyes családtagok között, aminek egyik oka az eltérő vallásos érzület lehetett. A szigorúan kegyes Theodorhoz és Hermine-hez képest az édesanya és Auguste leánya mérsékeltebb irányzatot követett, Sophie, a másik leány pedig megmaradt a vallásgyakorlás hagyományos (liberális) keretei között. A szokásos generációs ellentéteken, anya–meny–sógornő konfliktusokon túl a családfőhöz hasonlóan kegyessé vált Marie megjelenése a családban kisebb-nagyobb feszültségeket keltett, érezhetően ez vezetett az özvegy édesanya és Sophie leánya távozásához. Többször szóba került az is, mennyire másnak, rémisztően idegennek találják a korábban Grazban és Kőszegen élt nőrokonok az „öslakos” pesti német polgárok életstílusát. Marie különösen büszke volt arra, hogy kisgyermekként többször Kossuth Lajos ölében ült, kézimunkákat küldött az emigrációban élő turini remetének, időnként leveleztek.¹⁶ Marie életét érdekes kettősség jellemezte. Bár saját családja mindennapi életét, megjelenését a szigorú puritanizmus szellemében irányította, bensőséges kapcsolata mindvégig sértetlen maradt a nagypolgári életvitelt folytató és liberális vallási elveket követő Ganzékkal.

Marie háztartási naplója szerint a legnagyobb kiadásuk a Váci úti lakás lakbérére volt, negyedévenként 141 forint. A házimunkák elvégzésében egy mindenestől segédkezett, alkalmanként pedig mosónőt fogadtak. Anyagi lehetőségeikhez

15 Az eljegyzés hírének fogadtatásáról a következőket írta Theodor Biberauer: „[...] König úr meg a felesége úgy örült, mint a gyerek. Kijelentették, hogy már régen ez volt a szívük vágya. Meyer (főmérnök) felesége úgy nyilatkozott, hogy skóciai utazásom alatt félt, onnét hozok feleséget, pedig azt szeretné, hogy Marie-t vegyem el. Még Janischné is kijelentette, hogy ez volt legfőbb óhajtása. Az egész dologban csodálatosan megmutatkozik az Úr keze.” Bodoky Richárd fordítása. *Bodoky* II. i. m. 61. p.

16 Marie édesapjának fogadóiban gyakran gyűltek össze a magyar érzelmű barátok, de Ganz Ábrahám is többnyire a magyar ruhát részesítette előnyben. *Bodoky* II. i. m. 70–71., 94. p.; BFL XIII.42. Theodor Biberauer Hermine Biberauerhez, 1864. augusztus 10.

képest sokat költöttek jótékony célokra.¹⁷ 1865 tavaszán az első gyermekét váró Marie az első időszakot, majd a szülés utáni heteket átmenetileg a Ganz-palota két-szobás vendéglakosztályában töltötte. A később Wilhelm Abraham Theodor névre keresztelt fiúcska 1865. szeptember 25-én jött a világra. A fiatal édesanya gyermeke születése után súlyosan megbetegedett, ezért a csecsemő mellé szoptatós dajkát fogadtak, Marie-t pedig a budai fürdők valamelyikében kezelték.¹⁸ A gyermek több súlyos betegségen esett át, tizenöt hónapos korában Bakody doktor agyhártyagyulladását diagnosztizált nála, és felkészítette a szülőket a legrosszabbra. 1867. január 15-én megszületett a második közös gyermek, a kis Irma. Leánya születésének évében a családfőt előléptették az Indóház pályafenntartási főnökévé. A posztaljáró évi 1800 forint (ehhez járult 300 forint költségátalány) jelentősen javította a család életszínvonalát, lehetővé tette, hogy hamarosan új lakásba költözzenek,¹⁹ sőt, akár távolabbi fürdőbe is elmehettek. A második szülése óta időről-időre gyengélkedő Marie-t és az állandóan betegeskedő elsőszülött fiút a családfő 1868 nyarán gyógyüdülőbe küldte. A kislányt az édesanyja visszaérkezéséig Josephine Ganz vette magához, akinél az édesapa naponta látogathatta. Választásuk, valószínűleg a Bakody család javaslatára, Bártfafürdőre esett, mely ebben a korszakban elsősorban a tehetősebb polgárság körében örvendett népszerűségnek.²⁰

A XVIII. században nagy hírnévre tettek szert azok az orvosok — például a hallei Friedrich Hoffmann vagy Johann Sigmund Hahn —, akik hozzákezdtek a vizek vegyi elemzéséhez, illetve a vízben található anyagok emberi szervezetre gyakorolt hatásának tudományos megfigyeléséhez. Hamarosan arra a megállapításra jutottak, hogy a víz univerzális gyógyszer, nemcsak védi-erősíti a testet, hanem a megfelelően kiválasztott, előírt szabályok alapján alkalmazott (fürdő, ivókúra, injekció) víz képes betegségek gyógyítására. Különösen a hideg víz jótékony hatását

17 Marie 1864-től német nyelven háztartási naplót vezetett, melyben minden egyes kiadást feljegyzett. BFL XIII.42. Ausgaben vom 1 Nov. 1864.

18 BFL XIII.42. Theodor Biberauer Herminéhez, 1866. február 2.

19 A család 1866-ban a Szondi utcában lakott, ahonnan a Király utcába költözött át. Biberauerék 1865-től 1882-ig, az első saját házuk (Eötvös utca 47.) birtokbavételéig nyolc bérlményben éltek. 1867-től időnként egy fizetett férfi alkalmazott neve is feltűnik a háztartási naplóban. BFL XIII.42. Korrespondenzbüchlein von Marie; Ausgaben vom 1 Nov. 1864.

20 A XIX. század elején Bártfafürdő közönsége főként a magyar és a lengyel nemesek köréből került ki. A fürdőhely XIX. század eleji életéhez lásd *Dessewffy József*: Bártfai levelek. Miskolc, 2004. (Felsőmagyarországi Minerva); *Kósa László*: Fürdőélet a Monarchiában. Bp., 1999. 162., 179, 216. p. (A továbbiakban: Kósa i. m.) Kósa László adatai szerint a fürdőt a XX. század elején is elsősorban a középrétegek (főleg értelmiségiek és kereskedők) látogatták, akik például 1909-ben a nyaralóközönség 71%-át tették ki. *Kósa*, i. m. 221. p.

emelték ki. A „vízdoktorok” munkásságának köszönhetően a XIX. század elejétől valóságos divattá vált a hidegvíz-gyógymód, mely nem kötődött feltétlenül ásványvizekhez.²¹ Magyarországon elsősorban Vinzenz Priessnitz Gräfenbergben alkalmazott fürdőkúrája tett szert nagy népszerűsége. A század második felében már minden nevesebb fürdőhely és kórház működtetett úgynevezett hidegvíz-gyógyintézetet, ahol a továbbfejlesztett kezelési módokat (pl. Kneipp- vagy Winternitz-kúra) alkalmazták. Bártfafürdőt a korabeli orvosi szakirodalom képviselői az úgynevezett klimatikus fürdőhelyek közé sorolták, ahol az ivókúrával egybekötött fürdőkúra kedvező hatásai mellett a tiszta hegyi levegőt is élvezhették az üdülők.²² A svájci területről elterjedt „Luftkurort” divatja azon a megfigyelésen alapult, hogy a hegyek tiszta levegője milyen jó hatással van nemcsak a légzőszervi megbetegedésekre, hanem a legyengült szervezetre is. A magaslati levegőzést sokszor valamilyen speciális diétával (pl. tejsavó fogyasztása) egészítették ki.

A Bártfa városától félórányi kocsiutra található Bártfafürdő egy mély, fenyvesekkel övezett völgyben fekszik. Több bővizű forrásból vasas, szénsavas víz tör fel, amit a XIX. században emésztőszervi megbetegedések (gyomor-, epe-, májbántalmak), aranyér, vesebetegségek, angolkór, nőgyógyászati problémák, köszvény, sápadtság-gyengeség, illetve depresszió kezelésére használtak.²³ A magyarországi fürdőhelyeken a kúrára érkezők általában hat hetet vagy két hónapot időztek. A legtöbb fürdőhely május 1-én vagy június 15-én nyitott, a főszezon július-augusztusra tehető. Az utószezon a hegyvidékeken augusztus 20-án, az enyhébb éghajlatú tájakon pedig szeptember 1-én kezdődött. A divatos fürdőket főszezonban nagy zsúfoltság jellemezte, a vendégek igen gyakran kifogásolták a szállások minőségét és a magas árakat.²⁴ Gyakran előfordult, hogy a főszezonban nem jutott minden fürdőzni vágyó páciensnek gyógyvíz, így a vendégek nagy felháborodására, a mennyiséget kútvízzel növelték.²⁵

A második szülése után ugyancsak gyengélkedő Marie Biberauer egy gyermekfelügyelő, de inkább mindenesi feladatokat ellátó szolgálólány kíséretében indult útnak. Hivatali kötelességei miatt a férj nem engedhette meg magának, hogy hat

21 A víz hatásmechanizmusáról és a különböző vizgyógymódokról lásd: Der sympathische Arzt. Texte zur Medizin im 18. Jahrhundert. Hrsg. von Heinz Schott. München, 1998. 263–271. p.

22 A század végén 17 magaslati-klimatikus gyógyhelyet tartottak nyilván Magyarország területén, ebből 14 a Tatra térségében, vagy a közeli Szepességben volt. *Kósa*, i. m. 46. p.

23 *Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára. Pest, 96–97. p.

24 Marie 1881-ben ugyancsak a tömeg miatt panaszkodott, azt írta, sok nagyon előkelő család gyűlt össze a fürdőhelyen és nem igazán talált barátokra. BFI. XIII.42. Marie Biberauer Josephine Ganzhoz, 1881. július 17.

25 *Kósa*, i. m. 90–91. p.

teljes hétre szabadságra menjen, sőt, rövid látogatást sem tudott tenni feleségénél és gyermekénél.²⁶ A fürdőhelyen azonban anya és gyermeke nem maradt társaság nélkül, hiszen ott nyaralt Bakody asszony a rokonságával. Biberauerné és gyermeke nem hotelben lakott, hanem magánháznál bérelt szállást, ahol időnként bérlőtársaként feltűnik egy-egy magányos kisasszony. A levelekben leírtak szerint a szállás minősége hagyott maga után kívánni valót (pl. sok volt az egér), bár a veranda leírása alapján bizonyosan nem tartozott a legigénytelenebbek közé. A fürdőkúrára érkezők általában naponta kétszer fürödtek, reggel és az ebéd utáni órákban. Az előírt vízmennyiséget a kút körül vagy a kúthoz csatlakozó fedett sétányon sétálgatva, 1,5–2 óra alatt kortyolgatták el. A kúra szerves részét képezte a testmozgás, ebből a célból a kutak körül nagy parkokat létesítettek sétányokkal és padokkal. Bártfafürdön a parkot magából a fenyőerdőből alakították ki. A nyaralók, ha az időjárás engedte, a nap legnagyobb részében a fenyvesben időztek.²⁷ A fürdőhelyek mindennapi unalmát, amire Marie is gyakran panaszkodik, különböző kirándulásokkal színesítették. A Bártfafürdön gyógyulók többsége nem mulasztotta el felkeresni a zborói várromokat.²⁸

Marie többször megismételt állítása szerint a levelek és a hazai süteményt, esetleg fényképeket tartalmazó kisebb csomagok négy nap alatt tették meg az utat Pest és Bártfa között. A családtagok levelei német nyelven íródtak, közvetett adatokból azonban arra következtethetünk, hogy a Biberauer házaspár mindkét tagja ekkor már bizonyosan tudott magyarul. A férj nyelvtudásának fokáról ebben az időben nem rendelkezünk közelebbi információval. A feleségét kérte meg egy magyar szöveg németre fordítására, nyelvismerete valószínűleg még elmaradt az övétől. A családi emlékezet szerint Marie, bár otthon leginkább németül beszéltek, jól tudott magyarul és szívesen beszélt a nyelvet. A családi iratok ugyan csak közvetett adatokkal szolgálnak, de ezek alapján megállapíthatjuk: Marie beszélt és olvasott magyarul, de írásban egyértelműen a német nyelvet részesítette előnyben. A családtagok közötti érintkezés nyelve ebben az időszakban, úgy tűnik, teljesen a német lehetett, Marie legfeljebb a cselédekkel és a németül nem értő kívülállókkal társaloghatott magyarul. A házaspár egymáshoz írt levelei még az 1890-es évek végén is német nyelvűek, de idősebb leányaik szüleikhez címzett levelei is főként németül íródtak, magyar csak elvétve akad. Marie nem csak gyermekeivel, testvéreivel és más rokonokkal levelezett német nyelven, hanem például olyan, magyar-

26 Társadalmi szokásnak tekinthető, hogy a férj hivatali elfoglaltsága miatt nem tartott feleségével és gyermekeivel az üdülőhelyre. *Kósa*, i. m. 223. p.

27 BFL XIII.42. Marie Biberauer Josephine Ganzhoz, 1876. július 24.

28 *Kósa*, i. m. 251. p.

ságukra különösen büszke köznemesekkel is, mint Szilassy Aladár vagy Kenessey Béla református püspök. Marie leveleskönyve az 1912–1923 közötti időszakból kizárólag német fogalmazványokat tartalmaz. Biberauerné, habár a családi dokumentumok tükrében a német nyelvű levelezést részesítette előnyben, időnként magyar leveleket is kapott.²⁹

Érdekes nyomon követni, hogyan változott a házaspár gyermekeinek nyelvhasználata az idősebbektől a fiatalabbakig. Theodor Biberauer 1866-ban az egyik levelében még arról számolt be húgának, hogy a kis Theodornak egyelőre nehezen megy a beszédtanulás, „fura módon csak magyarul tanul, és már meg is ért mindent.”³⁰ A fiúcska, feltételezhetően a magyar gyermekleány és a részben magyar nyelvi környezet hatására, életkorának megfelelő szinten használta a magyar nyelvet, s mint az egyik levélbe saját kezűleg írt sorai bizonyítják, nem csak élőszóban. Úgy tűnik, később mégis az édesapa — aki korábban a német kultúra népszerűsítése céljából Körner, „a német Petőfi” tiszteletére rendezett ünnepséget, a porosz–osztrák háború porosz sebesültjeit pedig leveleiben csak rokonokként említette³¹ — szorgalmazta a magyar nyelv családön belüli gyakoribb használatát.³² Ha a gyermekek magyarul írtak levelet szüleiknek, akkor a címzett főként az édesapjuk volt. Biberauer Irma 1880-ban nyelvválasztását a következő szavakkal indokolta édesapjának: „Minden esetre németben jobban kifejezhetném magamat, de mert te kívántad hát magyarul irok.”³³ A kis Olga 1881-ben édesanyja kérdésére, hogy mit írjon Ganz néninek Bártfáról ezt válaszolta: „csókot, sok csókot, és Gánz néni nem

29 BFL XIII.42. Levelezések: Theodor Biberauer Mariehoz, 1890., 1894.; Marie Biberauer leányaihoz 1886.; Marie Biberauer Biberauer Richardhoz, 1888. A legtöbb szülőkhöz írt magyar nyelvű levél Biberauer Richárd tollából származik. Érdekes az édesanyjának 1885. augusztus 12-én küldött magyar levele, melyben ugyanazon a levélpapíron Richárd vendéglátója német levélben üdvözölte Biberauernét. BFL XIII.42. Biberauer Richárd Marie Biberauerhez, 1885. augusztus 12.; Anna Pospesch Marie Biberauerhez 1913.; Korrespondenzbüchlein von Marie 1912–1923.

30 Bodoky Richárd fordítása. *Bodoky* II. i. m. 133. p.

31 BFL XIII.42. Theodor Biberauer Herminéhez. 1866. július 25.

32 A századfordulón a Német Leányegyházban ellenségeik túlzott magyarbarátsággal vádolták Biberauer Theodort és Richárd fiát. A német diakonisszaház bezárása után Biberauer Richárd és svájci felesége irányították a magyar nyelvű új diakonisszaházat, a Filadelfiát. *Géra*, i. m. 952–957. p.

33 A család francia nyelvterületen keresett protestáns intézetet Irmának, végül egy párizsi leánynevelde mellett döntöttek. BFL XIII.42. Biberauer Irma Theodor Biberauerhez, 1880. november 7. (Párizs)

jön?”³⁴ Biberauer Richárd, aki a legtöbbször írta leveleit szüleihez magyarul, az 1890-es évek végén már egy levélen belül is kedve szerint váltogatva használta a két nyelvet. Mind németül, mind magyarul választékosan, gördülékenyen fejezte ki magát, s láthatóan nem akadt problémája a helyesírással sem. Levelei tanúsága szerint ő valóban kétnyelvűvé vált.³⁵ A Biberauer család e korszakból megmaradt tekintélyes mennyiségű iratanyaga jól szemlélteti: az igazgatás nyelvének magyarra változtatása és a főváros rohamos ütemű magyarosodása nem jelenti azt, hogy e folyamat az érintett családokon belül hasonló gyorsassággal zajlott. A magánírás-beliség vizsgálata az eddignél pontosabb képet adhat Budapest sokat emlegetett magyarosodásának folyamatáról, illetve ennek valódi mélységéről.

A ruházkozásban inkább az egyszerűséget előnyben részesítő Marie küldetésének tekintette az általa képviselt kegyes eszmék népszerűsítését, főleg egy olyan jelentős protestáns múlttal jelentkező település, mint Bártfa esetében. Szemmel láthatóan igyekezett megnyerni a kegyes gondolkodásnak a helyi református lelkész nejét, népszerűsíteni a diakonissza- és a kórházügyet, adományokat gyűjteni. Érdeemes felidézni azt a jelenetet, amikor szállásán jótékony célra gyűjtő katolikus arisztokraták és egy püspök keresték fel. A fiatalasszony leírása a jelenetről hűen tükrözi a polgár fejében élő sztereotípiát az arisztokratákról, illetve a protestáns ellenérzéseit a katolikus vallás képviselőivel szemben.³⁶

A levelekben szereplő kis Theodor 1872 áprilisában hunyt el. A Ganz-kriptában, a szeretett Ganz bácsi mellett helyezték örök nyugalomra. A Biberauer házaspár 1879-ben született legifjabb gyermekét a Theodor magyar változatára, a Tivadar névre keresztelték.³⁷ Családi-baráti körben azonban ezt a gyermeket is Theodornak szólították.³⁸

34 Magyar nyelvű betoldás Biberauer német levelében. BFL XIII.42. Marie Biberauer Josephine Ganzhoz, 1881.július 17.

35 BFL XIII.42. Biberauer Richárd levelei szüleihez Skóciából (1897. november–1898. április).

36 Az esküvő előtt Theodor a következőket írta húgának: „[...] sohasem tudnék beleegyezni abba, hogy az én nevemet egy csuhás kiáltás ki a szöszékről [...]” BFL XIII.42. Theodor Biberauer Herminéhez, 1864. július 25.; Almási Balogh Tihámér a következőkő mondatot írta éppen Bakodyról: „Sima, mint az angolna s kétszínű, mint egy igazi luteránus.” *Kóczián-Kölnei*, i. m. 95. p.

37 A későbbi rákosszentmihályi lelkész (megh. 1933).

38 Marie feljegyzéseiben is Theodor néven említi legfiatalabb gyermekét, de az idősebb testvér Richárd is a német névalakot használja magyar nyelven írt levelében. BFL XIII.42. Korrespondenzbüchlein von Marie; Lukácsi Imre Marie Biberauerhez, 1895. július 9.; Biberauer Richárd levele Marie Biberauerhez, 1885.

A források alapján az 1860-as évek végén Marie Biberauer tulajdonát képezte egy szódavíz-üzlet, mely tekintélyes összegű nyereséget termelt a család számára. 1869-ben például 2000 forintot tettek be a takarékbba az üzlet bevételéből. Biberauerék 1871-ben Szobon, majd a következő évben Pesten, a Terézvárosban (Eöt-vös utca 47.) vásároltak telket. A szobi telken felépített házat a család nyaralónak használta, a gyermekek rendszerint ott töltötték a nyár egy részét.³⁹ A családfő 1877-től éves jövedelmét az arad–temesi vasúttól kapott évi 300–400 forint körüli összeggel egészítette ki. Gyermekei számára 300 forint körüli összegeket helyeztetetbe a takarékbban. A következő évtized elejétől francia és német protestáns nevelőintézetekben (Párizs, Kornthal) taníttatta nagyobb gyermekeit. 1881 januárjában 3500 forint éves fizetéssel kinevezték főfelügyelőnek. A terézvárosi egyemeletes, udvari toldaléképülettel ellátott kertes házat 1882 őszén vehette birtokba a család. A ház kertre nyíló, szoba-konyhás úgynevezett pincelakása valószínűleg a cseléd elhelyezésére szolgált.⁴⁰ Nevezett év decemberében Theodor Biberauert a Szabadalmazott Osztrák–Magyar Államvasút Társaság bécsi vezérigazgatósága az egész Monarchia területére pályafenntartási főnökhelyettségé nevezte ki évi 4000 forint fizetéssel (1000 forint lakbérpénzzel és 1000 forint pótlékkal). A két telék vételárának törlesztése és a házépítések költségei mellett a család időnként megengedhette magának, hogy a családjában a gyermekekkel együtt hat hetet Bártfán töltsön. 1874-ben harmadik szülését követően utazott Marie Biberauer a szepességi fürdőbe.⁴¹ 1876-ban a szembetegségben szenvedő Biberauer né nagyobb gyermekei kíséretében utazott fürdőzni. A legkisebb leány felügyeletét ismét Josephine Ganz és háznője vállalta. Marie takarékosági megfontolásból magával vitte a cselédjét, aki a szállás rendben tartása mellett főzött is. Állítólag így annyival olcsóbban jöttek ki, hogy mindennap sültet, tyúkhúslevest és erdei szamócát ettek, mégis sokat spóroltak.⁴² Biberauer né és gyermekei 1881-ben utaztak ismét Bártfafürdőre, ahol a napi ötszöri étkezésről, az előző alkalomhoz hasonlóan, maguk gondoskodtak.⁴³

39 1876-ban Marie azt írta levelében, hogy a Bártfafürdőn eltöltött hat hét után Szobra utazik utókurára. BFL XIII.42. Marie Biberauer Josephine Ganzhoz, 1876. július 24.

40 BFL XIII.42. Vormerk über die während meiner Dienstzeit erzielten Ersparnisse (bis zum Jahr 1881).

41 BFL XIII.42. C. Wagner Theodor Biberauerhez, 1874. augusztus 17.

42 BFL XIII.42. Marie Biberauer Josephine Ganzhoz, 1876. július 7., 1876. július 24.

43 BFL XIII.42. Marie Biberauer Josephine Ganzhoz, 1881. július 17.

*Marie Biberauer-Pospesch levelei Bártfafürdőről*⁴⁴

1.

Marie Theodorhoz
Bártfa, 1868.07.20. (hétfő)

Kedves drága Theodorom!

Már igazán sok szemrehányást tettem magamnak, amiért melankólikus, nyomott hangulatomban írtam neked. Aggódni fogsz és ez a hangulat nálam bizonyára elmúlik. Büntudatomban Bakody asszonynál is bevádoltam magamat és ő is alaposan megszidott. Sokkal jobb asszony, mint én, soha nem írna ilyen levelet a férjének. Mégis, reggel tüstént el akarom küldeni ezt a levelet, hogy amint lehetséges, elúzzem a nyugtalanságodat. Megnyugvásomra szolgál ma ez a néhány sor. Holnap tovább. Jó éjt, kedves gyermek, aludj jól magányos szobácskában!

Kedd, délután két óra. Egy jó éjszaka és az erősítő alvás valóban áthangolt, s remélem, hamarosan egészen legyőzhetem a honvágyamat. Ma jobban érzem magam, s kedves gyermekünk oly rózsásan és frissen néz ki, hogy azt hiszem, itt tartózkodásunk nem hiábavaló. Egésznap fáradtság nélkül körbe-körbe fut, s idegenekkel szemben már sokkal nyájasabb és bizalmasabb. Különösen Amandát zárta a szívébe. Neki szed minden virágot, ő is „Mandulának” nevezi, ahogyan Bakody asszony. Ha átöleli és észreveszi, hogy figyeljük, akkor pipacsvörös lesz, becsukja a szemeit és nagyra tátja a száját. A zavar ezen jelzése felettébb komikus, s hasztalan kérem, hogy ezekről szokjon le. Most mellettem alszik, s azt kívántam, bárcsak láthatnád, milyen kedves és milyen jó színe van. Még mindig nem akar hazamenni, és egyáltalán nem osztja az én honvágyamat. A legtöbb időt az erdőben töltjük, ahol leginkább a nagy padhiány miatt panaszkodunk. Elővigyázatosságból mindig viszünk magunkkal Shawls-t [sátal] is, amire leülhetünk, mert a föld mégis mindig nedves egy kicsit. Itt most dolgoznak, és egy kicsit felolvasnak. Gondolhatod, hogy néha már jól körbenézek, nem mutatkozik-e itt-ott a kedveseim közül valaki. Ismét milyen sokat vártam már hírekre! Nem szabad elfelejtenetek, hogy Pesten sokkal gyorsabban telik az idő, mint itt! Ha elég időm is van az írásra, nincs hozzá anyagom. Ha írni akarok, már az erdőben azon tanakodom, egyáltalán milyen témáról kellene beszélnem. S szokás szerint ezek mindig ugyanazok, vagyis a gyermek és az én egészségi állapotom, s akkor már kész is vagyok. A fürdő itt

44 A közölt leveleket fordította Géra Eleonóra.

annyira telített, hogy két úr csak egy konyhában talált szállást. Közülük az egyik a nagy tűzhelyen, a másik egyfajta óriási bölcsoben, vagy jobban szólva, mosóteknőben alszik. Ezért napi egy forintot fizetnek! Ez mindenesetre azt mutatja, hogy Bártfa civilizálódik, s derekasan értenek a pénzeszsák befűzéséhez. Az említésre méltó személyiségek közül az egyik itt a Forgách grófi család. Figyelemre méltó, hogy a nemesi vér soha nem tagadja meg magát. Ugyanazzal a tüzzel látom a grófokat hintójukkal a sétálók közé behajtani, ahogyan ezt odahaza a mi kedves lovagjaink teszik a Városligetben. Csak kár, hogy nagy természetük számára ilyen kis földterületet választanak. Amikor ismét fürödhetek, akkor az én kedves Énem úgy akarja tekinteni, mint egy ápolást igénylő gyermek, hogy az itteni száműzetésem nem telt haszontalanul. Kedves gyermekem egy félóra múlva megy a postára, s igazából tudom, hogy nincs semmi írmivaló, ezt az oldalt írás nélkül, olyan üresen kell elküldenem. Nem, inkább nem! Reggelig várok, talán tudok anyagot találni, hogy étellel [...] kitöltsem. Addig is estére Adieu!

Nem csalódtam, nyugodt életem többször félbeszakadt, vajon ez kellemes vagy kellemetlen-e, magad ítélné meg. Éppen most adtam fel ezt a kellemes írományt és kimenőhöz öltözködtem — szerencsére már rajtam volt a fekete ruha — a szoba tarkabarkán nézett ki, s ahogyan szinte másképpen nem lehetne, hirtelen jött egy igen kiöltözött dáma, mögötte egy úr, legvégül egy nagyon tisztos plébános úr. Igazi protestánsfaló, ahogyan később hallottam. Hallom, amint gróf Szirmayként és ez meg az grófnőként mutatkoztak be, a nevüket nem tudom, és kegyes adományt kértek azok számára, akiknek leégett a háza. Gondold el a zavarodottságomat, mikor nem volt nálam pénz, és néhány forintért Bakodyékhoz kellett küldenem. Minden pénzem ott volt, mert itt semmit sem tudtam bezárni. Az előkelő társaság kénytelen volt szerény hajlékomban időzni, de ezt nagyon kedvesen fogadták, sőt a hölgy néhány bókra is leereszkedett, s a tiszteletre méltó társaságról és ilyesféle több dologról beszélt. A hangsúly azonban számomra túl arisztokratikus volt, hogy a szavakat igaznak tartsam. Egyébként remélem, nem hibáztam, ahogyan mondják, zavaromban egész nyugodtan álltam, de igyekeztem a társaságomat a pénz érkezéséig lehetőség szerint elszórakoztatni. Csak nem volt bátorságom a várakozás miatt három forintnál kevesebbet adni a vendégeimnek. Nyugodt életem második félbeszakítása az volt, jött a gyermeklányom apja, és siránkozott, hogy beteg a lánya és odahaza akarja kezelteni, s ilyesfélét. Egyszerűen azt mondtam neki: „Mit hazudozik nekem, tudom, a Lónyaiakkal egyezkedtek, s eléggé észrevettem a leánya hanyagságán, hogy nem akar maradni.” De rögtön ítékeztem, és elküldtem a lányt. A házmesterné gondoskodik számomra a legszükségesebbekről, egyébként én segítek saját magamon. A harmadik és utolsó akadály, a leveled, amivel egyáltalán nem voltam megelégedve. Azt hiszem, a leveleim tartalmatlanok! Ó, hiszen ez még

sokkal több! Az egész levélben hírek után kutatok a kedves Irmámról, Ganzékról stb., stb., de semmi, semmi. Ó, ezt a gonosz embert azzal kellene büntetnem, hogy ezt a levelet nyolc napig hagyom heverni, ha csak tehetném. Gyerek, gyerek, a levél egyáltalán nem tetszett, mi bújt a fejedbe, hogy oly keveset írsz arról, ami kis feleségedet érdekli. Bocsáss meg magadnak, különben, különben előtörnek a félelmeim! Adieu! Téged és minden kedvest ezerszer csókol a ti Marie-tok.

[Bal szélén. 4. o.] Szombat késő este kaptam meg a leveledet, tehát négy napra volt szükségem.

[Bal szélén. 3. o.] Hol van Pascha? Mikor kapok cipőt a legénykéknek? Árpád⁴⁵ három pár parafa talpú cipőt szétszaggatott tizennégy nap alatt.

[Bal szélén. 2. o.] Kérlek, kérdezd meg dr. Bakodyt, fürödhetek-e nem gyakrabban, mint háromszor!

[Bal szélén és jobb felső sarok. 1. o.] Ezzel a levéllel együtt Apának is küldök egy levelet. Bollander néninek⁴⁶ is kell még írnom, vasárnap névnapja van. Mégis menjél oda, azután írok róla Ganz néninek. Szerencse, hogy a gyermek itt van, különben nem írhatnék ilyen sokat.

2.

Theodor Mariehoz
[1868.]

Szívemnek kedves Asszonykám!

Remélem, ma igazán jól és frissnek érzed magad és a kicsi is. Kívánom és remélem, hogy az Úr veled van és megóv téged mindenekelőtt az izgalomtól és minden szorongató gondtól. Remélem, beteljesítéd intését — „Minden időben legyetek boldogok!” — erőd szerint. Annával beszélj igazán komolyan, s utasítsd a nagy Gyermekbaráthoz és Üdvözítőhöz, aki bizonyára segíteni fog neki, hogy jó és engedelmes gyermek váljék belőle. Kötelességed ezt tenni, s ne engedd, hogy valaki ebben megzavarjon, még akkor sem, ha szenvedned kell! Gondold csak meg, hiszen nem te vagy, hanem az Úr, akit felingereltek, s ő valóban megérdemli tőlünk, hogy mint magunkért, úgy Őérte is valamit engedjünk. S maradjunk finoman szelídek, mint

45 Bakody Árpád, 1886-ban néhány hónapig, haláláig édesapja helyét foglalta el a Bethesda igazgató főorvosi székében. *Géra*, i. m. 949. p.

46 Marie egyik anyai nagynénje, Ganzné testvére.

Ő, aki nem szidta meg ismét, mert már korábban megszidta. De bizony nem szükséges ezeket a dolgokat mind elmondanom, hiszen okos asszonyka vagy. Nem tudok semmi újdonságot közölni, de, kérek, fordítsd le nekem pontosan németre a következő cédulát! Szívből üdvözöl mindenkit a te mélyen szerető Theodorod.

3.

Marie Theodorhoz
Bártfa, 1868.07.29.

Kedves Theodor!

Tehát ismét el akarok kezdeni veled a mindennapi egyhangúságról társalogni, ha egészen tanácstalan is vagyok, hogyan öltöztethetném ezt új, megindító szavakba. Tehát nagy kedvteléssel minden második nap fürdünk, ahogy most valóban tekintetbe veszem, eredményesen. Igen, biztosítalak, a legénykén most egészen szemtetően látszik, hogy a fürdő és a levegő rendkívül megerősítette. Az orcái, mint a virágzó rózsák, s mikor ma a fürdés után szárítgattam, valóban észrevettem, hogy kigömbölyödött a teste, s kis mellkasa ismét hogy kitelt. Most én magam is kezdek megerősödni, mivel legyőztem az engem annyira nagyon ingerlő egérfélelmemet. De sajnos, most a fürdő vize nem olyan hatékony, mint korábban, hanem jelentősen gyengébb, mert oly sok ember van itt, és kútvízzel keverik. Emiatt már felbújtottam néhány asszonyt, és magam is akarok a doktorral beszélni. Mégsem azért akarok Pestről idejönni, hogy kútvízben fürödjek. Most éjszaka lámpást égtek az egér miatt, és még mindig van egy hálótársam is. A szomszédasszonyaim nagyon barátságosak, gyakran üldögélünk együtt, panaszkodunk, milyen messze a haza, míg végül kölcsönösen vigasztaljuk egymást, és igazán derűsek és boldogok leszünk. Köszönöm a leveledet és a levélkédet, s kérek három magyar nyelvű példányt is. Az idős kisasszony már korábban megkérdezte tőlem, átvennék-e valóban néhány kisebb adományt a Bethesda számára. Bizony kicsiny adományokra gondolt. Az Úr is beszámította az özvegynek a fillért. Az adományt örömmel és hálással átvettem. S annál inkább örülök, mert az idős nő valóban nagyon takarékosan él, s nem beszéltem vele egy szót sem az adomány végett. Tegnap meséltem a nőnek több dolgot a diakonisszaügyről. Különösen a lelkész felesége volt figyelmes hallgatóságom, aki nagyon szelíd teremtménynek tűnik. Ha számodra nem fáradtság, akkor küldjél nekem magyar nyelvű traktátusokat is, mert remélem, megis-

mertetem őket a bártfai lelkésszel, s itt is lesz rá valami szükség. Mrs. Sinnig⁴⁷ miatt igazán aggódom. Mielőtt a férfi elutazik, azt mondják, a vendéglőben vesz neki egy darab hideg sültet és egy kis cipót. Sophie testvér⁴⁸ bizonyára gondoskodik is az utóbbi dologról. Azután legalább a legszükségesebb az asszony kezében van, ha túl rosszul van ahhoz, hogy kimehessen. Üdvözlöd az asszonyt és a férfit is nevemben, s mondd meg, gyakran gondolok rájuk. Tehát levágattad a hajadat, s ez úgy megszépít? Jaj, kedvesem, az én szememben ez még soha nem tett szebbé, s erre egyedül egy pár világos kesztyű sem képes. Tehát csak egyenesbe kerültél! Te gonosz ember, mit üzöl, amiért bocsánatot keresel? Ismerd már be a vételkedet! A dinnyével csak az étvágyamat akarod gerjeszteni, inkább küldj nekem egyet! Végül tehát azt írod, a kis Irma jó és bájos, mostanáig mindig csak ezt mondd — én is láttam őt —, de semmi továbbit. Valójában csöndben reméltem, talán meglepnétek vele, hogy lefényképeztetitek, de mostanáig hiába. Tedd meg még nekem ezt az örömet, ha nem túl késő! Apropos, Hudlik⁴⁹ elment vagy az elutazása kezdetéig, még további négy hétig maradjak itt? Mindenesetre most lesz alkalmam utánanézni, vajon neked a legényéleted tetszik-e jobban, vagy vágyódsz-e utánam. Bakody asszony tizenöt napja nem kapott levelet, annyira sóvárogva várja. Árpád nem volt jól, torok- gyulladásban szenvedett, de ismét egészséges. Nem gyakran volt alkalmam Kois asszonyt látni, mert boldog vagyok, hogy van társaságom a házban. Emellett egyszerű maradhatok és Kois asszony mindig nagyon elegáns. Ebből már kiveheted, ha fürdön vagyok is, mégsem követem a te példádat. Örülök, hogy olyan gyakran meglátogatod a Nénit, s ő olyan jól néz ki. Mégis mondd meg neki, hogy elhoztam a Bácsi képét, s ha a kis Theodor a kezébe kapja, számtalanszor megcsókolja. Ma megmutatta a képet a kisasszonynak, aki nálunk alszik és a kedvence. Azt mesélte, hogy az ő nagybátyja meghalt, ezért Ganz bácsi a Nénnel mindig meglátogatta. Azután megcsókolta és egészen egyszerűen azt mondta: „A Theodor nagyon szereti a Bácsit.” Irmáról azt meséli a szomszédainknak, hogy ő még egyszer sem tudta kimondani a Ganz „Nénit”.⁵⁰ Mesél Josefíne-ról,⁵¹ T. asszonyról a nagymamáról és mindenkiről. Ha kérdezik, ők mind hol vannak, azt mondja,

47 A Német Leányegyház egyik tagja.

48 Sophie Wehn diakonissza, aki társnőjével együtt 1866. június 2-án érkezett a Düsseldorf melletti Kaiserswerthből Pestre. A diakonisszák a kórházi betegek ápolása mellett a gyülekezetben szegénygondozást végeztek. Sophie Wehn nyugdíjazásáig a diakonisszaház főnöknője volt.

49 Más források szerint: Kudlik. Theodor Biberauer kollégája, előtte ő töltötte be az Indóház pályafenntartási főnökének tisztségét. *Bodoky* II. i. m. 151. p.

50 A német szövegben magyarul.

51 Josefíne Merkl, a Ganz házaspárnál élő rokonleány. Szóba került az örökbefogadása, nevelőszülei beleegyezésével leveleit Josefíne Ganzként írta alá.

messze, nagyon messze. Kérdezik, nem akar-e hazamenni, úgy válaszol: igen, de csak holnap. Theodor itt nagyon kedvelt, mindenki vele játszik. Ő is nagyon bizalmas és gyakran igazán ügyes. Tegnap volt a sétányon két fehér kasmírba öltöztetett kislány, vele egykorúak. Odasietett hozzájuk, oly gyakran csókolta meg őket és olyan gyengéden ölelte át, hogy a körben állók mind nevettek. De éppen most látom, ez a legutolsó idő, a levelet elküldeni, különben elmegy a posta. Tehát, Isten veled, kedves, drága Theodor! Írjál igazán hamar és igazán sokat! Üdvözölj minden kedvest! Szívből csókoltat gyermekeid és hűséged Marie-d!

4.

Marie Theodorhoz
Bártfa, 1868.08.05.

Kedves Theodorom!

Először megerősítem, szívbéli köszönettel, a küldött 50 forintot, de most egészen komolyan meg akarlak kérdezni a visszautazásomról. Kérlek, rögtön válaszolj is erre! Ne felejtsd el, éppen nyolc nap telik el, amíg egy levélre választ kapok. Tegnapelőtt volt három hete, hogy itt vagyok, s ugyan még három hétig kitartok, de tovább nem. Az egyik szomszédasszonyom már e hét végén megy, kedves hálótársnéem más családokkal együtt tizennégy nap múlva. Tehát nem szeretnék egészen egyedül itt lakni, s akkor minden egér az én szobámra szorítkozna. Meggyőződésem, hogy ezek az utolsó hetek, tele az egerek iránti undorral és utálattal, és szomorúsággal a magányom miatt, nekem több kárt okoznának, mint amennyit eddig a fürdő használt. Innen bizony három hét múlva Kassára akartam utazni, s ott szívesebben várnék, amíg elhozol. Bakody asszony nem tudja, mi történik vele és meddig fog itt maradni. Neki azonban sokkal jobb a családja körében és a nagybátyja házában. Terveztem még, hogy megkérdezem Kois asszonyt az elutazásáról, talán együtt mehetnénk. Mindenesetre, mielőtt befejezem a levelet, beszélek veled, hogy erről beszámolhassak neked. Mindent nagyon szépen kiszíneztem magamban, ha jönnél, hogyan kellene a fürdőseket kihasználnod. Ó, mennyire jót tenné neked az erdei levegő! De mindez a semmibe veszett, mikor az utolsó leveledből megtudtam, hogy Hudlik csak vasárnap utazott el, s neked természetesen több dolgod van, mint korábban. Értem, hogy számodra becsületbeli ügy a hivatalodat hűségesen igazgatni, de ugyanolyan jól látom azt is, hogy az én terveimhez túl késő lesz itt ezen a hegyes vidéken. A reggelek és az esték már most igazán hűvösek, s a

gyermek minden elővigyázatosság ellenére ismét megfázik. De mondd meg a doktornak azt is, hogy Theodornak mindig kényszere van, ha keményebb a széklete. Rémülettel vettem észre tegnapelőtt, hogy kijött az aranyere és egészen be volt gyulladva. Mégis friss, mint egy őz, s oly kedvesen hízelgő, hogy gyakran igazán nagy örömet lelek benne. Tehát, a válaszdobban bizonyossággal elvárom a döntést itteni tartózkodásom hosszáról. Most vissza a tegnapi kirándulásunkhoz, az utolsó levélben beszéltem róla. Három család volt. A bártfai lelkész a feleségével és tizenhét éves fiukkal, egy asszony három leányával Kassáról, s a legközelebbi szomszédaim, vagyis egy idős kisasszony, a fiatal lelkészné és Marie kisasszony, aki nálam alszik. Hasziánik lelkész gondoskodott két lovaskocsiról, ahogy itt szokás, s fél tíz-kor indultunk el nagy nevetéssel és Theodor részéről nagy elragadtatottsággal, hogy ismét utazhat. Háromnegyed óra alatt voltunk Zboró⁵² mezővárosban, ott megnéztünk egy középkori palotát, egy túlságosan elhanyagolt kertet, mint parkot, ami megfelelő ápolás mellett mégis gyönyörű lenne. Azután meglátogattuk egy hatalmas épület istállóit, az egész híres, mert korábban Rákóczi⁵³ volt, s ugyanezeket egyetlen dukátfillérért vásárolta egy nemestől. Vagyis — a lényegét hamarosan elfelejtettem volna — tartozott ehhez egy nagy kastély, most már csak egy rom, ami magasan egy hegyen trónol, s tulajdonképpen az is volt az úti célunk, hogy ezt a híres zborói várat megnézzük.⁵⁴ Gondolhatod, mennyire féltem, amikor megpillantottam ezeket a meredek csúcsokat. S azután annál inkább féltem a mi legénykénk miatt, mivel már több mint egy órája mentünk körbe. Azzal vigasztaltam magam, hogy hiszen a magunkkal vitt szolgálólány vihetné őt. Mégis valóban meglepődtem, mikor Theodor a fáradság nyoma nélkül felérkezett, s ahelyett, hogy leült volna, körben ugrált. Nagy étvággal ettünk a magunkkal vitt ételből, s azután megnéztük a roppant falmaradványokat. Nagyon szép lett volna, ha nem mutatkoztak volna fenyegető felhők és az ég nem lett volna egyszerre fekete. A dörgés szakadatlanul torzszalkodott a fejünk felett. Nagyon aggódtam Theodor miatt, hogyan megyünk le és hogyan haza. Még néhány útitárssal tüstént útnak indultam, közben már csendesen esett. A szolgálólány vitte a gyermeket, s többet repültük lefelé a meredek mélységbe, mint mentünk. Lent egy patak felett kellett átkelni, ahol csak kevés kő állt ki, én mégsem tudtam igazán egyensúlyozni, s a vízen keresztül mentem tovább. Elhoztattuk a kocsikat, s mind a kilencen egybe ültünk be, míg a másik a hátra maradtakat várta. Meglehetősen esett, mi mégsem lettünk ned-

52 Az eredeti szövegben „Bórró” szerepel.

53 Az eredeti szövegben „Rákoczy” szerepel.

54 A település fölötti 474 m magas dombtetőn Bibersteini Ottó építtette (1270–1325) Makovica várát. 1676-ban itt hunyt el I. Rákóczi Ferenc.

vesek. Theodor elaludt a karomban, s csak álmában kérdezte: „többé nem a vízbe?”⁵⁵ Mind neveltünk, s szerencsésen hazamentünk. De most megyek Kois asszonyhoz.

Két órával később. A látogatásomról egészen átnedvesedve értem haza, s semmi kielégítőt nem hallottam. Kois asszony szeptember elsejéig marad itt, s megpróbált rábeszélni a maradásra. De biztosíthatlak, nem tehetem. Ezeknek az asszonyoknak itt vannak a szülei, rokonai, gyermekei és szolgálólányai, ezért sokkal korábban otthonra találnak, mint én. Ha nem lenne a gyermek, úgy már otthon lennék. Kois asszony azt a javaslatot tette, hogy költözzek más lakásba. A házban, ahol ő lakik, megüresednek szobák, bár csak huszonegyedikéig, s eddig reméltem, akkor már becsomagolok, s nem költözhetek át. Kedves gyermek, nem fogod és nem is tudhatod megérteni, milyen magányos és unalmas itt nekem. Kötelezettségeid nyomása alatt talán csak délben és esténként fogsz hiányolni, ugyanis nem érsz rá vágyódó gondolatoknak oly egészen átadni magadat. Legjobban azt szeretném, ha a hatodik hetem végén közvetlenül haza utazhatnék. Ami az egészséget illeti, bizony remélem, a fürdő kedvező hatással volt rám. Gyomorgörcsöm mostanáig csak háromszor volt. Különb az altestemben semmi különösebb baj nincs. Injekciót csak háromszor kaptam, egyszer azért, mert nem iszom elég vizet. Legnagyobb örömöm a gyermek kinézete. Ha úgy gyarapodik, mint most, nyilvánvalóan örültök majd. Itt olyan alkalmazkodó, oda mehetek vele, ahová akarok, szívesen jön velem mindenhová. Josefíne⁵⁶ is írt, s mikor Theodornak Irmáról és rólatok különböző dolgokat meséltem, csillogtak a szemei a gyönyörűségtől és egyszerre mindent megismételt, amit mondtam neki. Számtalanszor kérdezősködik utánatok, mégsem akar elmenni. Mindig azt mondja: „hónap”.⁵⁷ Egyet még meg kell ismételnem. Ne feledd, a leveleik mindig nyolc napon át várnak válaszra, s hogy közben mindig kettő-három megy el!

55 Az eredeti szövegben is magyarul szerepel.

56 Josefíne Merkl.

57 Az eredeti szövegben is magyarul szerepel.

5.

Marie Josephine Ganzhoz
1868.08.05.

Kedves, drága Néni!

Josefine⁵⁸ oly gyors és oly szívélyes válaszából még mindig láthatom, milyen részvétellel és jósággal vagytok mind. Ezért mégis meg fogod érteni azt is, hogy minden egyes levél tovább növeli a vágyakozásomat az én kedveseim után. Ezt nem mondhatnám el Theodorról. Felcsillantak a kis pimasz szemei, amikor rólad és a többiek-ről meséltem, de azt mondta, hogy „hónap”, mikor megkérdeztem, akar-e haza menni. Fölöttébb tetszik itt neki, s hogy mennyire megerősödött, tegnap észrevehettem, mikor először kirándultam egy társasággal. Bizonyosan három órán át ment, s méghozzá egy meredeken emelkedő hegyen fel, anélkül, hogy elfáradt volna. Volt ott egy szolgálólány is, hogy őt vigye, de nem akarta és olyan talpraesetten kitarthatott, hogy nagy örömöm volt benne. Sajnos, hamarosan szükségessé vált félbeszakítani a kirándulást, mert elijesztett minket az eső. Szerencsés módon még egészen jól elmentünk és jól hazaérkeztünk. De én magam is meglepődtem, milyen kitarthatást és erőt tanúsított a gyermek. Mikor ide érkeztünk, az erdőben alig egy órát tudott menni, s tegnap ilyen erőpróbát állt ki. Igen, örülni fogsz, ha látod, milyen kövér és erős lett. Olyan, mint egy kis medve, emellett orcácskái mindig vörösebbek, fekete szemei mindig kisebbek. Mégis az a lényeg, hogy sokkal szófogadóbb. Gyakran szenved hasmenésben, ez régi baja, itt minden gyümölcsöt eltiltottam. Mivel azonban az asszonyok nagyon kedvelik, mindig mindenféle gyümölcsöt vagy süteményt kap, mégis lelkiismeretesen megmutat mindent és csak az engedéllyel eszik. Például tegnapelőtt két szép piros almát kapott, de mivel megtiltottam neki, hogy megegye, csak játszott velük anélkül, hogy a szájába vette volna. Ma ismét nem szabad kimennie a tornácre, mert esik és hideg van. Bár látja a kint játszó gyermekeket, mégsem lépi át a nyitott ajtó küszöbét. S ami emellett számomra a lényeg, visszabeszélés és mormogás nélkül engedelmeskedik. Nagyon kíváncsi vagyok, otthon hogyan fog viselkedni. Természetesen még messze nem olyan, mint ahogyan kívántam. Más gyermekekkel nagyon akaratos és egoista, de remélem, Isten segédelmével, egészséges lesz testben és lélekben és még sok örömet nyújt nekünk.

58 Josefine Merkl.

Csütörtök reggel. Tegnap a fejfájástól nem tudtam tovább írni, ezért csak ma fejezem be a levelet. Az éjszaka nem nagyon volt jó. Theodor nagyon nyugtalanul aludt és egy kicsit lázas volt. De tüstént beadtam neki [az orvosságot] és remélem, hamarosan jobban lesz. Sajnos, az időjárás nagyon kedvezőtlen, egész éjjel esett, csak most hagyta abba. De minden olyan felhős, hogy bizonyára egy órán belül ismét esik, ha nem korábban. Gondolhatod, nagyon kellemetlen és hideg ilyen magasan fent a hegyekben. Meg kell azonban kérdezzetek, örültetek-e Theodor képének, s melyiket találod jobbnak. Én azt gondolom az ülő sokkal jobb, még ha a kis szemei sötétén is néznek. Bárcsak volna egy képem Irmáról és egyáltalán mindannyiatokról! Csak a Bácsi⁵⁹ és anyám képe van nálam, de nem oly ritkán vetek egy pillantást ezekre a drága lényekre, akiket itt mindig viszontlátok, ha hazamegyek akkor is. Kedves, drága Néni, ha mégsem akarjuk átengedni magunkat a fájdalomnak, akkor sokkal többször gondoljunk arra, hogy látjuk majd ezeket a drága lelkeket egy sokkal pompásabb, tökéletesebb világban, mint ez a mostani! Milyen szegény lenne az egész létünk, ha nem lenne a halál, rövid, gyakran szomorú életünk záróköve! Mennyire hálásnak kell lennünk a drága Úrnak ott fent, amiért ismét egyesíteni akar minket minden kedves megholttal! Ó, szeretett Néni, ez a szerencse már többet ér a gúnyolódó és a hitetlen emberek filozófiájánál! Igen, szilárd, boldog bizodalommal hiszem, hogy viszont fogom látni drága édesanyámat, kedves jó nagybátyámat. S ki tudja, milyen hamar. Hiszen ez a szegény földi test egészen törekeny takaró! De bocsásd meg, te kedves, ha szomorú gondolatokat keltemtem! Talán megmondanád Theodornak, küldjön néhányat a fényképeim közül, már rátalál majd az igaziakra. Ezt szívesen venném a gyermek miatt, aki mindig kérdegeti, hol vagytok. Igazán nagy örömmel hallgatom, hogy mindannyian megszerettétek a kis Irmát, s a kisegér olyan kedves. Elmeséltem Theodornak, amit Irma beszél, s olyan okoska arccal hallgatta meg, mint ahogyan egy öreg professzor egy ifjabb kezdőtől az ábécét. Igen, már nagyon nagynak képzelem magát, és, hogy messze felülmúlja kicsi húgát. Igazán megható tőle, hogy soha nem felejt el értetek imádkozni, bizony gyakran belefoglalja könyörgésébe Istenhez Rosit, Zsuzsit, Emmát és Minát is. Nagyon szereti a kisasszonyt, aki nálunk alszik. A kisasszony valóban nagyon sokat játszik is vele, nem múlik el nap, hogy ne kapna tőle valamit. Josefine azt írja, annyira hozzászoktál Paschához és szívesen megtartanád. Ezt komolyan gondold? Bár én is valóban nagyon szeretem és senki másért nem mondanék le róla, érted mégis szívesen megtenném. Ahogyan Theodor írja, Bollanderéknek Nositschba⁶⁰ kell fürdőbe utazniuk. Mindenesetre hasznos lesz számukra, ak-

59 Abraham Ganz.

60 Feltehetően Vágormos (Nosice), üdülöhely Trencsén vármegyében.

kor a haza is oly rózsás fényben tűnik fel nekik. Legalább óráim közül így ezzel néhányat kitöltök. Valóban sokkal többet gondolok már az új lakásra, amit a te jószágodnak is köszönhetek, mint az én régi, poros hajlékomra. Lélekben már minden szobába behurcolkodom, s magamban oly nagyon kellemes képeket festek le. De egy kérés Fanni nénihez⁶¹ a paradicsomalma végett. Valóban lesz olyan kedves, hogy befőz nekem valamennyit? Josefine mandulás kiflijéből még van, de nem az egész. Nem, nem, takarékoskodunk vele, hogy oly sokáig legyen valami hazaink, amíg lehet. De most mindannyiatoknak szívélyes üdvözlettel zárom soraimat, s azzal a kéréssel, hogy kedvesen emlékezzetek a ti Marie-tokra.

„Édes Ganz néni, a Theodor most neked ír, és aba a kis levélbe, sok csókokat küld neked, a nagymamának, Fani és Finneneninek és az Annának és Irmának is. So szerelemmel maradok a Te hü Theodor.”⁶²

Ő is akart néhány sort írni.

61 Fanny Heiss, Marie édesanyjának legidősebb, pártában maradt nővére. Húgánál, Josephine Ganznál ő vezette a háztartást.

62 Eredetileg is magyar nyelven szerepel.